

Michał Mokrzan

Zaproszenie do dyskusji nad współczesnymi nurtami teoretycznymi antropologii

Zeszyty Etnologii Wrocławskiej nr 1 (22), 5-9

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zaproszenie do dyskusji nad współczesnymi nurtami teoretycznymi antropologii

Dokonując w 1984 r. charakterystyki stanu teorii antropologicznej, Zofia Sokolewicz stwierdziła, że mimo „wielu indywidualnych i oryginalnych prób (...) etnologia polska nie cierpi na nadmierne zróżnicowanie postaw badawczych. Dopiero koniec lat 70. przynosi, niewielkie zresztą, ożywienie teoretyczne”¹. Recepcja teorii strukturalno-semiotycznych oraz fenomenologiczno-hermeneutycznych, którą zawdzięczamy przedstawicielom Nowej Etnologii Polskiej, a także zapoczątkowana w latach 90. polityka translacyjna² oraz migracja pracowników akademickich i wiedzy, wszystko to sprawiło, że gorzka konstatacja Sokolewicz – bo tak można ją dzisiaj odczytywać – nie może być stosowana do opisu współczesnej przestrzeni dyskursywnej antropologii polskiej.

W chwili obecnej można pokusić się nawet o pytanie, czy wielość perspektyw teoretyczno-metodologicznych, z jaką mamy do czynienia na gruncie antropologii kulturowej, nie jest przypadkiem przyczyną sygnalizowanego od pewnego czasu niepokoju związanego z niemożnością, a zarazem koniecznością, utrzymania spójnej tożsamości dyscypliny? Fakt, że słowniki poszczególnych kierunków i trendów teoretycznych w antropologii przestają do siebie przystawać, realnie problematyzuje możliwość osiągnięcia zgody odnośnie do ustalenia definicji tego, czym są przedmiot, fakt i materiał antropologiczny³.

Prezentowany numer monograficzny „Zeszytów Etnologii Wrocławskiej” tendencji tej nie osłabia. Stanowi on bowiem – daleki od kompletności – kalejdoskop współczesnych nurtów myśli antropologicznej, oferujących

¹ Z. Sokolewicz, *Podstawowe modele nauki a niektóre problemy teoretyczne etnologii w Polsce. Część I*, „Etnografia Polska” 1984, t. 28 (2), s. 15.

² Por. M. Buchowski, *Trudny dialog. Relacje wiedzy między antropologią zachodnią a środkowoeuropejską etnologią*, [w:] *Do Torunia kupić kunia. W 60. rocznicę założenia oddziału toruńskiego Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego*, red. H. Czachowski, A. Miancki, Toruń 2008, s. 172–173.

³ Por. M. Brocki, *Zaangażowanie – dystans – struktura wiedzy antropologicznej*, [w:] *Kultura profesjonalna etnologów w Polsce*, red. M. Brocki, K. Górny, W. Kuligowski, Wrocław 2006, s. 61–65; K. Kaniowska, *Wprowadzenie*, „Lud” 2013, t. 97, s. 14–15.

różnorodne, czasem właśnie niekompatybilne sposoby ujmowania podstawowych kategorii antropologicznego poznania.

Cechą wspólną zebranych w numerze artykułów jest to, że poszerzają one granice dyskursu teoretycznego antropologii bądź to poprzez reinterpretacje pojęć i narzędzi analitycznych wypracowanych w ramach, by tak powiedzieć, klasycznych już kierunków badawczych (mowa tu o strukturalizmie, semiotyce, antropologii kognitywnej oraz antropologii interpretatywnej), bądź poprzez krytykę oraz projektowanie najnowszych postaw interpretacyjnych, dla których wymyślono następujące etykiety: antropologia retoryczna, antropologia memetyczna oraz antropologia współczesności.

Możliwość opublikowania niniejszego numeru „Zeszytów Etnologii Wrocławskiej” zawdzięczam sesji naukowej zatytułowanej *Dyskurs, język, opis – problemy metodologiczne współczesnej antropologii*, która odbyła się w Warszawie w 2013 r. podczas I Kongresu Antropologicznego⁴. Sesja ta w zamierzeniu dotyczyć miała problematyki językowego wymiaru poznania, a zatem problematyki, która zdominowała XX-wieczne debaty teoretyczno-metodologiczne nauk społecznych i humanistycznych, w tym antropologii kulturowej.

Już pobieżna analiza twórczości fundatorów nowoczesnego dyskursu antropologii pozwala twierdzić, że antropologia od początku swojego istnienia zainteresowana była wykorzystaniem refleksji nad językiem w rozważaniach teoretyczno-metodologicznych. Jednakże to dopiero wraz z pojawieniem się antropologii strukturalnej doszło do zakrojonych na dużą skalę badań nad kulturą wykorzystujących teorie i metodologie wywiedzione bezpośrednio z językoznawstwa. Uznając za prawdziwy pogląd mówiący, że struktury o charakterze językowym stanowią podstawę tworzenia zjawisk kulturowych, strukturaliści, semiotycy, a także antropolodzy kognitywni I fali przechodzili do wynalezienia odpowiedniego sposobu ich analizy. Takie publikacje, jak *Analiza strukturalna w językoznawstwie i w antropologii*⁵ oraz *Componential Analysis and the Study of Meaning*⁶ dobitnie pokazują, że byli oni w tym względzie niezwykle pomysłowi.

⁴ Głównym organizatorem kongresu był Polski Instytut Antropologii. Zob. www.kongresantropologiczny.pl oraz www.kongresantropologiczny.pl/dyskurs-jezyk-opis-problemy-metodologiczne-wspolczesnej-antropologii.html (data dostępu: 1.06.2015).

⁵ C. Lévi-Strauss, *Analiza strukturalna w językoznawstwie i w antropologii*, [w:] *idem, Antropologia strukturalna*, tł. K. Pomian, Warszawa 2009, s. 39–60.

⁶ W. Goodenough, *Componential Analysis and the Study of Meaning*, „Language” 1956, t. 32, s. 195–216.

Jak powszechnie wiadomo, ów językopodobny model kultury zaczął z czasem wytracać swój impet, oddając pola sposobom wyjaśniania procesów kulturowych, które Michael Herzfeld⁷ określił mianem modeli wywiedzionych z języka. Ich cechą charakterystyczną jest to, że nie czynią one założeń na temat struktury poznania ludzkiego, lecz stawiają pytania dotyczące tego, jakie strategie dyskursywne i retoryczne stosują aktorzy społeczni, m.in. w celu określania tożsamości społecznej oraz negocjowania stosunków władzy. Interpretatywizm, dialogizm czy proponowana przez Herzfelda poetyka społeczna to nurty teoretyczne antropologii, które wpisują się w ramy modeli wywiedzionych z języka.

Biorąc pod uwagę klasyfikację zaproponowaną przez Herzfelda, w prezentowanym zeszycie zgromadzone zostały artykuły, które podejmują dyskusje nad problemami metodologicznymi i teoretycznymi wynikającymi z przyjęcia w procesie interpretacji antropologicznej zarówno modeli opartych na języku, jak i modeli wywiedzionych z języka.

Adam Pisarek z perspektywy filozofii nauki dokonuje zestawienia modelu mechanicznego charakterystycznego dla antropologii strukturalnej z modelem generatywnym, który zgodnie z założeniami teorii praktyki Pierre'a Bourdieu jest przez badacza odkrywany i stanowi narzędzie matrycujące praktyki kulturowe. Omawiając założenia tartusko-moskiewskiej szkoły semiotycznej, Małgorzata Rygielska wskazuje z kolei na ważny problem desemantyzacji w dyskursie nauk humanistycznych pojęcia „tekst kultury”. Oba artykuły poruszają zatem zagadnienia istotne z punktu widzenia praktykowania w antropologii kulturowej modeli opartych na języku.

Autorzy następnych czterech artykułów podejmują natomiast namysł nad możliwościami i ograniczeniami poznawczymi związanymi ze stosowaniem modeli wywiedzionych z języka. Przedmiotem zainteresowania Katarzyny Majbrody jest wpływ twórczości Clifforda Geertza na metody badań jakościowych. Autorka zauważa, że używane w antropologii interpretatywnej kategorie filologiczne przyczyniły się do przeformułowania antropologicznych praktyk badawczych. Michał Mokrzan rozważa konsekwencje i trudności wpływające z podjęcia decyzji o próbie pogodzenia kognitywnej teorii symbolizmu Dana Sperbera z retoryczną teorią symbolizacji zaproponowaną przez Ivo Streckera. Natomiast konceptualnym założeniom antropologii retorycznej poświęcają swój artykuł Ivo Strecker, Stephen Tyler i Christian Meyer. Autorzy uznają, że

⁷ M. Herzfeld, *Zażyłość kulturowa. Poetyka społeczna w państwie narodowym*, tł. M. Buchowski, Kraków 2005, s. 198–199.

zwrot antropologii kulturowej ku retoryce stanowi pozytywną odpowiedź – oczywiście nie jedyną – na problemy i dylematy związane z uprawianiem tej dyscypliny we współczesnym świecie. Propozycja antropologii współczesności Paula Rabinowa, bazująca na aparacie teoretyczno-metodologicznym Michela Foucaulta, stanowi zaś przedmiot krytycznych analiz Marka Pacukiewicza.

Należy jednakże podkreślić, że sprowadzanie postaw badawczych wyłącznie do wymienionych powyżej dwóch modeli, choć posiada walor porządkujący, okazuje się działaniem o charakterze ekskluzji, co słusznie pokazuje artykuł Dobrosławy Wężowicz-Ziółkowskiej. Omawiana przez autorkę antropologia memetyczna znacząco wymyka się bowiem klasyfikacji zaproponowanej przez Herzfelda.

Podejmowane w anonsowanych artykułach zagadnienia można zatem podzielić na trzy grupy: 1) wpływ perspektywy teoretyczno-metodologicznej na wybór i sposób rozumienia przedmiotu badań antropologicznych; 2) możliwości i ograniczenia poznawcze związane z przyjęciem modeli opartych na języku i wywiedzionych z języka; 3) próba wyjścia poza ww. modele.

Przystępując do lektury monograficznego numeru „Zeszytów Etnologii Wrocławskiej” przedstawiającego współczesne nurty teoretyczne antropologii, warto mieć na względzie konstatację Dariusza Czai – opisującą źródłowo różnicę między fenomenologią a semiologią – że perspektywy badawcze są „adekwatne wobec rzeczywistości i prawomocne w ramach przyjętych założeń. O ich odmienności przesądza odrębny status ontologiczny, przyznawany badanej rzeczywistości [...]. Choć niesprzeczne na poziomie metodologicznym [...] wchodzą w konflikt na poziomie ontologicznym, jako że nie respektują przyjętych przez drugą stronę założeń dotyczących sposobu istnienia rzeczywistości, którą opisują”⁸. Można nie podzielać wizji świata kreowanej przez konkurencyjny nurt badawczy – jest to nawet pożądane z punktu widzenia rozwoju teorii antropologicznej – lecz odmawianie owemu nurtowi z tego tytułu statusu pełnoprawnego podmiotu dyskursu nauki jest działaniem łamiącym standardy rzeczowej dyskusji akademickiej, którą – taką żywią nadzieje – wzbudzą zawarte w niniejszym numerze artykuły.

⁸ D. Czaja, *Spór o model etnologicznej interpretacji*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Etnologiczne” 1990, t. 27, s. 22.

Summary

An Invitation to Discuss Current Theoretical Trends in Anthropology

This article is an invitation to discuss the theoretical and methodological issues resulting from the adoption of language-based models and language-derived models in cultural anthropology, as well as models which do not fall under the classification proposed by Michael Herzfeld in *Cultural Intimacy*. Announcing the articles collected in this volume the author recalls Dariusz Czaja's observation that theoretical trends in cultural anthropology are consistent on a methodological level and contradictory on an ontological one. It means they do not accept the assumptions of other theoretical trends about the mode of existence of reality.